

Polsk bogillustration

ET LED I EN KUNSTNERISK OPDRAGELSE

AF DANUTA WROBLEWSKA

Bogillustration er en anerkendt og meget karakteristisk side af Polens dagligliv. Den ligger på linie med plakatkunst, scenografi og kunsthåndværk, tre kunstarter, som med deres klare individualitet er let genkendelige på det internationale marked.

Før en mere detaljeret præsentation vil det være gavnligt at overveje et par spørgsmål: Hvilken teoretisk baggrund har »den polske illustrationsskole«? Hvilken betydning har denne kunst for landet idag? Og hvorledes står den i sammenligning med det øvrige Europa?

Med bogillustration mener jeg ikke blot billeder i bogen, men også omslaget, ja alle de medkomponenter som skal til for at skabe bogens helhed. Man kan ikke begrænse sig alene til en analyse af det rent illustrative billedsprog; desuden bliver denne metode også sjældnere på grund af de forandringer, der foregår med hele begrebet bogillustration. Men emnet er umådeligt, og jeg må forbeholde mig en vis ret til skematisering, den er desværre uundgåelig.

Først og fremmest må vi klargøre os to vidt forskellige forhold: illustrationskunstens baggrund og dens sociale betydning.

I Polen har illustrationskunsten - eller rettere sagt hele den kunstneriske praksis på bogens område - været præget af den såkaldte frie kunst, af malere og grafikere, som er gået meget utraditionelle veje. Derfor vil man bedre kunne forstå, at der kan være tale om noget varmfølt og levende i modsætning til den rationelle, typografiske linie. I polsk illustration arbejder billedets struktur yderst subjektivt sammen med bogsidens typografiske atmosfære, styret af den grafiske kunstners meget personlige intentioner. Og for visse arbejders vedkommende er han endda en slags medforfatter, der har sin væsentlige andel i bogens tilblivelse. En bog skal læses og ses. Den ene aktivitet støtter den anden.

Mellemkrigsårene fra 1918-39 tegner sig som en typografisk avant-garde tid med illustrationer i xylografisk teknik. Efter sidste verdenskrig kom malerne imidlertid til og begge traditioner videreføres idag. Men som på plakatområdet er det

*Den kunstneriske
baggrund*

malerne, der dominerer. De kom med farvesans og handlefrihed, de bragte nye tendenser til blomstring i malerkunsten, og dette smittede igen af på dem, der havde specialiseret sig i grafik. En sammenblanding af disse områder er os ikke længere fremmed.

Den endelige konsolidering af stilen blev yderligere befordret af en vis distance eller reserverthed, for ikke at sige isolation over for strømningerne i europæisk grafik. Denne adskillelse ansporede stærkt til at finde vort ståsted. Og da isolationen blev ophævet stod vi faktisk på lige fod med vore kolleger ude i verden. Men det skal også indrømmes, at en til tider søgt opfindsomhed kan dominere.

Den extensive aktivitet i malerkunsten i disse efterkrigsår fandt desværre ikke en tilsvarende modvægt på det typografiske område. Polen har i de seneste årtier kun frembragt tre trykskrifter, og undervisningen på kunsthåndværkerskoler og akademier i disse discipliner er langt fra ideel. Vore grafikere er derfor ikke særligt følsomme over for skriften og dens karakter. Så Jan Tschicholds påstand om, at en periodes ansigt afspejler sig i dens typografi, kan i dette tilfælde ikke bekræftes med mange eksempler. Men der er undtagelser.

Maria Neumann-Hiszpanska til venstre og Waclaw Waskowski til højre viser eksempler på den gamle træsnitskole, som blomstrede i mellemkrigsårene. Se side 10.

Bøger er billige og let tilgængelige i Polen. Selvfølgelig er der ikke tale om luksusudgaver, som gør brug af de sidste, tekniske fremskridt. Der anvendes meget enkle reproduktionsmetoder, og bøgerne trykkes i store oplag. Men selv en bog, som ikke koster mere end en gennemsnits-biografbillet eller fire ture med en sporvogn, kan have en karakterfuld, kunstnerisk virkning. Det gælder f. eks. den billigste børnebogsserie.

Bortset fra statstilskud er der endnu en faktor, som opmuntrer til uafhængige, grafiske eksperimenter: forlagenes ikke-kommercielle karakter. De fleste bog-designere arbejder ikke som ansatte, men på free-lance basis, og har her mulighed for at opretholde og konsolidere deres egen stil og den retning, de vil give deres eksperimenter.

Som helhed må man sige, at polsk bogillustration forsøger at tale vor tids sprog; et sandt, nutidigt sprog; samtidig med at den har bevaret sin egenart i form og stil. Den ligger langt fra det køligt intellektuelle, snarere viser den dybe glimt fra folkekunsten, parret med metaforer og med tilføjelse af surrealistiske associationer. Men dette er ikke hele sandheden. Billedet er ved at skifte. Illustrationens rolle bevæger sig stadig mere bort fra stillingen som ornamentalt supplement til rollen som den faktor, omkring hvilken bogens øvrige dele skal dreje. Og samtidig forventes det ikke længere, at illustrationen skal bevare sin tidligere informative, fortællende karakter. Livets realiteter genspejles til overflod i hverdagens påtrængende billeder i fotografi, film og tv. Derfor må illustrationen mere og mere blive en plastisk intrige, som gør krav både på beskuerens intelligens og følelse. Og ved fuldt at udnytte vor tids nye muligheder skabes et gunstigt klima for fantasiens udvikling. Illustrationskunsten kan derved opnå status som en uofficiel ABC i maleri, et endnu ikke anerkendt kompendium i kunstforståelse, tilgængelig for enhver fra børnehavestadiet og opefter. Vor tids kunst kræver en sådan introduktion, og polske bøger besidder i høj grad denne pædagogiske værdi.

Hovedcentret for polsk illustration ligger i Warszawa, som omfatter de største forlag og betydende kunstnergrupper, men også Krakow har en væsentlig produktion. I Katowice fremstilles bøger, der tydeligt præges af en særlig atmosfære, mens det for de fleste andre byers vedkommende er vanskeligt at fremhæve individuelle træk.

Selv om de vigtigste forlag i Polen forståeligt nok er ivrige

efter at sætte deres let genkendelige præg på produktionen, gør man ikke af den grund brug af faste og stive regler for at standardisere bøgernes grafiske udformning. Man må tværtimod sige, at der hersker en udstrakt frihed, kun reguleret af de kategorier, som bøgerne naturligt kan inddeles i. Bøger for ungdommen er stærkere og mere iøjnefaldende end de klassiske værker, der er mådeholdende i deres stil. Nutidig litteratur gør megen brug af det grafiske eksperiment. Nøglen til klassificering ligger derfor ikke så meget hos forlagene, som i bøgernes indhold.

Centrum for polsk forlagsverden er som sagt Warszawa, berømt for sit temperament, sin beslutsomhed og sans for humor, foruden dets indbyggeres mod. Alle disse egenskaber genspejles i bogudgivelserne, hvad enten det drejer sig om børne- eller voksenbøger.

Og hvor langt rækker den grafiske kunst så? Ret langt, selv om den stadig er utilstrækkelig set fra grafikerens synspunkt. Den overvejende del af illustrerede bøger udgives for børn, væsentligst af de to forlag *Nasza księgarnia* og *Ruch*. Bøger for teenagers udgivet af *Iskry* og for voksne af bl. a. *Panstwowy Instytut Wydawniczy*, *Czytelnik* og *Książka i Wiedza* gives

To prøver på tillem-
pet folkloristisk
træsnitteknik med
forholdsvis bagud-
rettet tendens. Til
venstre *Adam Kilian*,
til højre *Zenon
Januszewski*.
Se næste side.

Forlagene i
Warszawa

normalt kun en attraktiv ydre form, det er den fremherskende praksis.

Men mellem disse to kategorier findes bind med poesi, særlige litterære udgivelser og serier, jubilæumsbøger osv. Sådanne bøger bliver betroet til kunstnere og grafikere.

Den mest iøjnefaldende eksponent for den grafiske kunst er naturligvis smudsomslaget, der som regel beskytter et helshirtingsbind. Disse omslags midlertidige nyttekarakter er efterhånden totalt forandret; de er nu ofte så strålende tegnet, at køberne fristes til at samle dem på grund af deres egenverdi, meget mere end bøgernes indhold måske frister til.

Efterhånden findes der kun få grafikere, som udelukkende illustrerer uden at have med hele bogens form og færdiggørelse at gøre. Den yngre generation har overbevist forlæggerne om, at man skylder bogens helhed respekt; men det sker også, at illustratoren samarbejder med en særlig designer eller typograf om sats og bind.

Set på baggrund af andre kunstgrene er illustrationskunsten i stadig stigende aktivitet. Det er et populært og skattet arbejdsområde, hvor man har muligheder for at udnytte ideer og eksperimenter. Mange grafikere føler sig derfor tillokket, men hertil kommer som nævnt malere og endda arkitekter.

Jeg skal forsøge at karakterisere et par linier i arbejdet. De dækker ikke alt (der er ca. 100 grafiske kunstnere med speciale på dette område alene i Warszawa), men påpeger de mest karakteristiske tendenser.

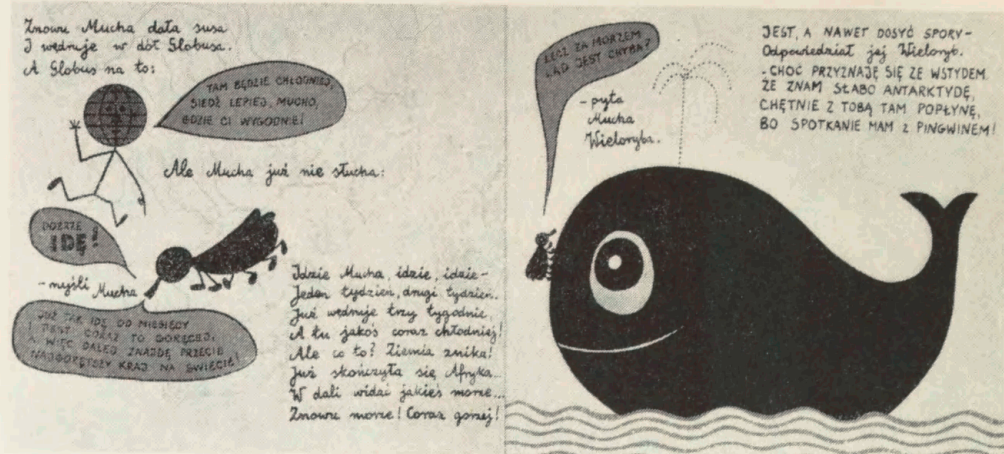
Den gamle træsnitskole, som blomstrede i mellemkrigsårene, er i dag bedst repræsenteret af *Maria Neumann-Hiszpanska* og *Waclaw Waskowski*. Deres gennearbejdede illustrationer i lille format synes at mangle udsigter for fremtiden. De benyttes hovedsageligt i forbindelse med litterære klassikere. Andre kunstnere arbejder i en mere folkloristisk form, men også med en mere bagudrettet tendens: *Adam Kilian*, *Michal Bylina*, *Zbigniew Rychlicki* og *Zenon Januszewski*, hver dog med sin meget specielle form. Man kan blot sammenligne den levende, landsbyagtige stemning hos Kilian med Januszewskis raffinerede udtryk, hvor alt hvad der bliver tilbage af forgængerne er den måde, hvorpå linierne bruges til opbygning af flade planer. En lidt gammeldags elegance møder vi i *Antoni Uniechowskis* kompositioner. Et grundlag af solid tegneteknik ligger også bag *Jan Szancers*, *Olga Siemaszkos* og *Ferzy Srokowskis*

arbejder. Deres illustrative kunst danner bro mellem fortid og nutid.

Den nye generation har gjort tegning til en leg, hvilket dog ikke er ensbetydende med, at de ikke kan tegne. Et ekstremt eksempel er *Bohdan Butenko* med sin næsten tegneserieagtige form og skødesløse kalligrafi. *Henryk Tomaszewskis* udtryksform er ligeledes uhøjtidelig; han vender op og ned på det hele, hans bøger er fulde af gags, en slags visuel happening. *Roman Cieslewicz* har samme fantasi, men et anstrøg af hjemve efter jugend-stilen, forenet med den nyeste fotomontage-teknik. Hans arbejder ses også i *Vogue* og *Elle*. Han har desuden en lang række strålende plakater bag sig og har på en eller anden måde evnet at forvandle plakaternes klare billedindhold til bogillustration. Men det nærmeste forhold mellem illustration og plakat finder man i *Jan Młodożenięcs* arbejder. Her skabes en syntese af det illustrative og klart afgrænsede farveflader. Han forener de store malertraditioner med sans for det typografiske, men gør det på en personlig, uafhængig måde. Han er lunefuld, intuitiv, isoleret som kunstner, måske mere kalligraf end typograf. Han er maleren i trykningens rige. Han sprænger det illustrativt fortællende ud i en mængde »tætte« elementer i samarbejde med *Bożena Truchankowska* og *Wiesław*

Den folkelige tradition bragt på en nutidig form. Til venstre tegning med glade farver af *Michał Bylina*. Til højre et bogomslag af *Zbigniew Rychlicki* holdt i mere dæmpede toner. Begge fra børnebogsforlaget *Nasza Księgarnia*.

Bobdan Butenko arbejder som børnebogillustrator med en tegneserieagtig fortællestil og benytter sin skødesløse håndskrift som supplerende element. Forlaget Ruch.

Henryk Tomaszewskis stregtegninger er sprælske og en slags visuel happening.

Et bogomslag typisk for Roman Cieslewicz. Baggrunden er skarp rød. Et par detaljer er gule og violette. Forlaget Iskry.

Jan Mlodozienic arbejder meget som illustratør, men evner også en typografisk virkning suppleret af stærkt virkende farveflader, her i rødt, grønt og violet. Forlaget Iskry.

Majchrzak. Deres tegninger, omslag og titelblade kan karakteriseres som et horror vacui, noget ikke ukendt i polsk skole som helhed.

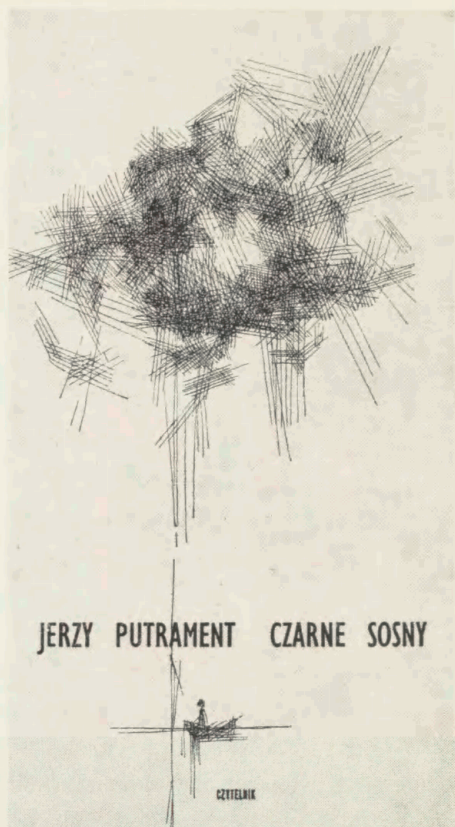
Illustrativ realisme med tendens til at afbalancere billede og tekst repræsenteres af *Andrzej Heidrich*, som også ved hjælp af pastiche benytter historiske motiver. Den beherskede form, der forener det diskrete med en halvvejs abstraktion i tegningen finder man hos *Jan Samuel Miklaszewski*. Og endelig den tendens, som er stærkest repræsenteret: den kunstneriske

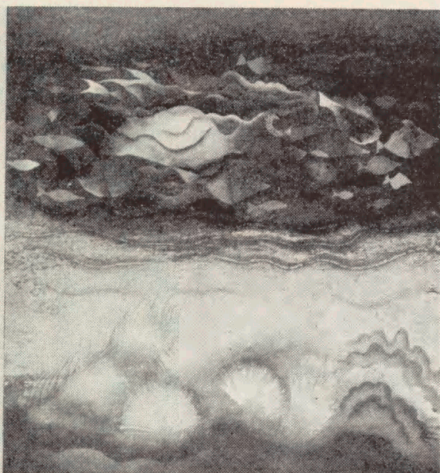
Titelblad i sort af parret *Bożena Truchanowska* og *Wiesław Majchrzak*.

Forlaget Nasza Księgarnia.

Herunder: Til venstre bogomslag af *Andrzej Heidrich*, som formår at skabe en afbalanceret syntese af skrift og illustration. Farverne i de to øverste linier er klar grøn og blå. Til højre omslagstegning af *Jan Samuel Miklaszewski*, hvis diskrete stil understreges af titellinien i dæmpet blå. Begge bøger fra Czytelnik.

Ale
O tym trawy miska,
Zachowuj tajemnice.
— A widzialesz... ośmionocę?
— Czy mieszkała kiedy we mnie?
Ośmionocę pod kamizelką
Człowa się jak pod spódnice.
— A... nie kłamiesz, Urszula? Słyszysz?
Cóż się w tobie... Co... słońce!
— Nie bój się! To tylko mysz.
Mysz zachrobotała gąsien.
Mysz okradła czekoladkę.
Obłazie owy łpaj.
Śpij spokojnie. Śpij?
— Jak tu spać? W pokoju szumi.
Czy to słońce, czy tylko fałd?
Płynięcie zauszników Botyli.
Szepceły słońca tańczą w oknie.
W słońcu się ruszalka kąpie...
W tygielce żagli wije wiatr?
Jak tu spać?

Der Mond am Abendhimmel steht
als Sichel klar und scharf,
mit einem Eimer Thomas geht,
er Wasser holen darf.
Der Eimer füllt im Bache er,
und schaut erschrocken hin,
da liegt doch wirklich, sieht nur her
der Mond im Wasser drin.
Erregt springt unser Thomas heim,
erzählt, was ihm gescheh'n. —
Ach, Thomas — nur das Spiegelbild
vom Mond hast du geseh'n

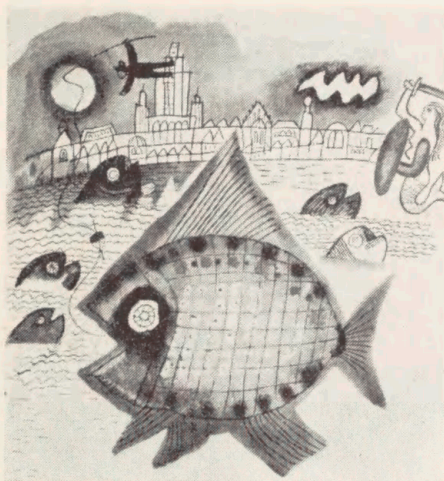

Aus Papier machst du dir ein Bout mit einem Segel,
aus Streichhölzern und einigen Erbsen ein Männchen.
Aus Wette und zwei Stecknadeln bastelst du einen
Hund. Der Hund sitzt am Steuer. — Wenn es dann
regnet und eine große Pfütze entstanden ist, läßt du
dein Bout mit dem Männchen und dem Hund schwimmen.
Das Männchen kannst du Kaspar nennen, wenn
dir der Name gefällt. Wie aber heißt der Hund?

Tre opslag fra børneboøger
udgivet af Nasza Ksiegarnia. Øverst
en havfrue på dyblå baggrund
af Antoni Boratynski.

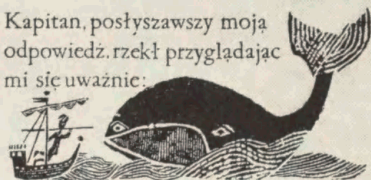
Herover: En akvarellagtig teknik
baseret på mere naturalistiske studier.
Kunstneren er Janusz Grabiński.

Josef Wilkons fisk til højre herfor
er i brunlige toner med blå prikker.
Havfruen er orange. Et meget typisk
eksempel på det frie temperaments
udfoldelse.

PRZYGODA PIERWSZA

Kapitan, postłyszawszy moją odpowiedź, rzekł przylgając mi się uważnie:

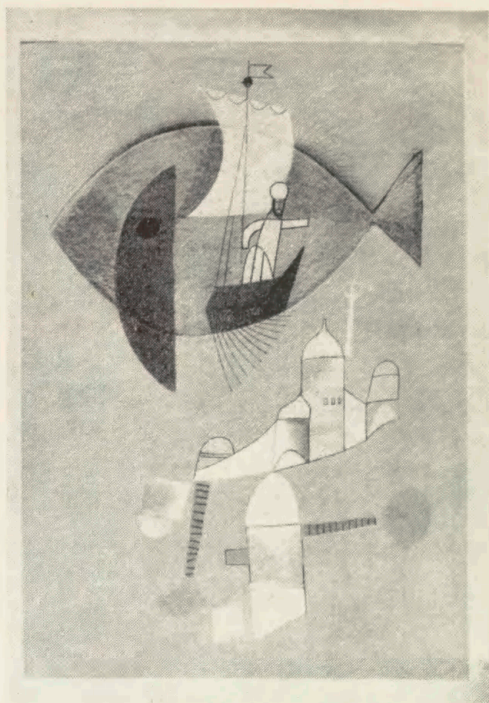
-Mówili mi nieraz moi marynarze, że Diabły Morskie umieją czytać i pisać. Nie wierzyłem dotychczas tym opowiadaniom. Teraz jednak przekonywam się naocznie, iż twierdzenia moich marynarzy były prawdziwe.

Byłbym ci niezmiernie wdzięczny, gdybyś mi pozwolił ten list przeczytać, o ile ma się rozumieć... zawiera on jakichś tajemnic osobistych.

— Chętnie zaspokoję twą ciekawość, kapitanie — odrzekłem podając mu list. — List ten przyniosła mi w pysku Ryba Latająca, gdy siedział przy otwartym oknie mego palacu.

Kapitan przeczytał list i zawołał jednego z najstarszych marynarzy.

14

tilnærmelse til maleriet, artistisk i hver fiber, til tider på grænsen til overdreven æstetiseren. Her må man fremhæve navne som *Janusz Grabiński*, *Antoni Boratynski* og *Josef Wilkon*. Deres akvareller er baseret på naturstudiet, men de benytter det kun som stimulans. Boratynski og Wilkon går her meget langt, førstnævnte i sine tykt pålagte temperamalerier, sidstnævnte skjuler et uvurderligt kunstnerisk materiale under en tilsyneladende nonchalance. Genstande og figurer mister deres betydning, det fortællende bliver mindre afgørende. Illustrationerne indvirker på læseren som synet af juvelerarbejder. Ingen af disse kunstnere tænker primært i bogens grafiske komposition, de ledes af et behov for at male. Den mest interessante kombination af maleri og lay-out skabes imidlertid i disse år af *Janusz Stanny* og *Andrzej Strumillo*. De har begge en uomtvistelig flair for at disponere deres bøger, så helheden bliver fængslende og æstetisk; form og indhold går op i en helhed. Det er heller ikke uden betydning, at disse kunstnere begge er skrivende, og således ser såvel ordet som billedet – og de formår livligt og alsidigt at omstille sig til forskelligartede opgaver.

Men bogen behøver ikke altid at indeholde illustrationer for at glæde øjet. I selve bogens arkitektur kan ligge materielle og

Tekstside og planche fra *Sindbad Søfareren* illustreret af *Janusz Stanny*. Teksten omkring træsnittet er kalligrafiseret af kunstneren selv. Planchen, som er trykt i offset, er i blege, raffinerede farvetoner, samlet om en lys gul baggrund. Forlaget Czytelnik.

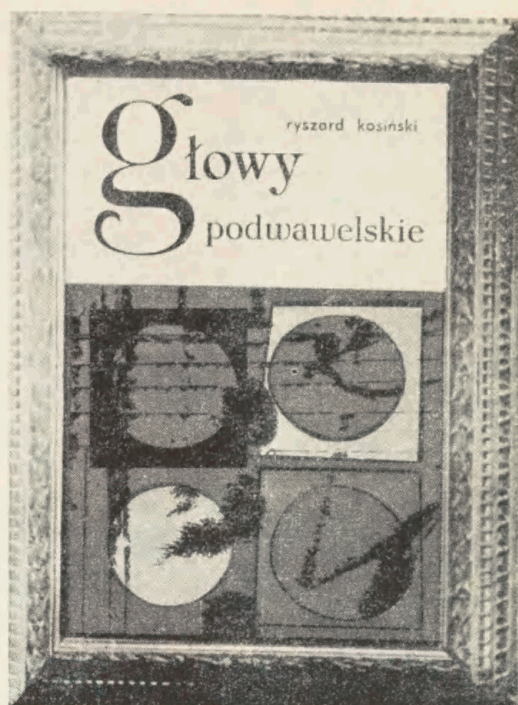
grafiske værdier. Flere grafikere har formået at give udtryk for dette: *Stanislaw Zamecznik*, *Wojciech Samecznik* (død 1967), *Josef Mroszczak* og *Julian Palka* arbejder alle meget mobilt på grænselinien mellem forskellige kunstarter. Men en særlig plads må reserveres *Leon Urbanski*, den eneste typograf af oprindelse. Han er både praktiker, eksperimentator, kalligraf og historiker. Hans lay-out er præcist som et stykke guldsmedearbejde og viser et klassisk arsenal af udtryksmidler, karakteristisk ved sin sans for balance. Urbanski undgår illustrationen og formgiver sine bogsider, så de har tilstrækkeligt grafisk udtryk i sig selv. Den eneste udsmykning kan være det typografiske ornament, som han har genindført efter et 200-årigt fravær.

Lad mig slutte denne præsentation med en kort karakteristik af forlagscentrene uden for Warszawa. I Krakow findes to store forlag, *Wydawnictwo Literackie* og *Wydawnictwo Muzyczne*, som i årenes løb har arbejdet sig frem til deres egen stil, der i modsætning til Warszawas ofte udspringer af surrealismen. *Daniel Mroz'* kølige tegninger og *Kazimierz Mikulskis* rolige, udtryksfulde kompositioner er her toneangivende. Som regel sker der kun lidt på titelblade og smudsomslag, der er beherskede og udtrykker en vis reserverthed. Det surrealistiske anstrøg kommer særligt til orde i omslagene til node-publicationer, fortolket af *Bozena Rogowska*. Hendes grafiske arbejder er meget typiske for Krakow, selv om de ikke er enerådende. Også her finder man en klassisk, typografisk skole under indtryk af *Witold Chomicz*. En ren bogarkitektur dyrkes også af

Forlagene i
Krakow

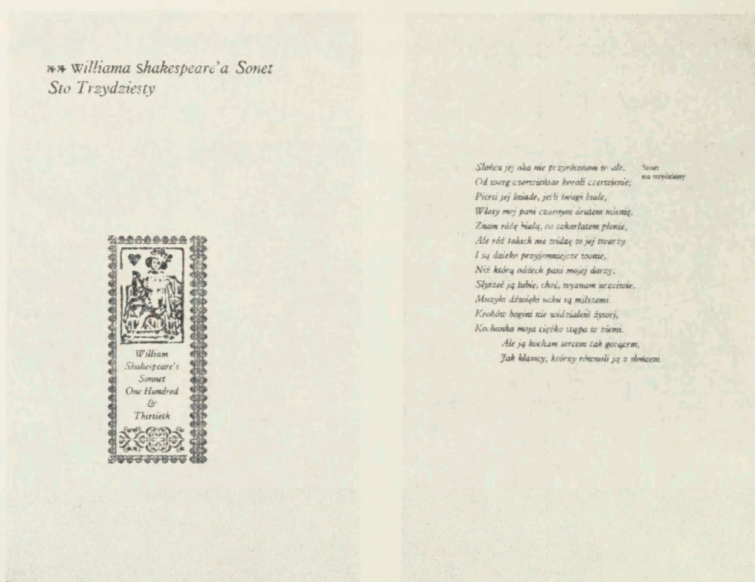
Andrzej Strumillo har stor evne til at kombinere sit male- riske talent med en typografisk form- givning. Bjergene på højresiden er røde, plaketten til venstre er blå med rød kant. Solen fremstår i okker toner.
Forlaget Ruch.

To bogomslag, der er repræsentative for Krakow. Til venstre af *Daniel Mroz*. Farverne er lys blå kjole, violet gulv samt gulbrunt bånd fornedet, resten i sort. Til højre et arbejde af *Zofia Darowska*. Kun et par af de mindre flader står frem i farve, rødt og violet. Forlaget Wydawnictwo Literackie.

Polens førende typografiske tilrettelægger hedder *Leon Urbanski*. Her er titelblad og tekstside fra et konkurrenceforslag til Shakespeares sonetter. Ordet Sonet samt den lille illustration i rammen er lys zinnerber.

Adam Młodzianowski. De abstrakte, strålende virkninger møder man hos Zofia Darowska og Andrzej Darowski. Hertil kommer en meget aktiv grafisk cirkel, hvis indflydelse kun lejlighedsvis når ind på bogens område.

I Katowice benytter man derimod kunstnere, som ikke i forvejen har arbejdet med det reproduktive. Slask forlaget gør f. eks. ofte brug af sådanne grafikere, der tilfører publikationerne friskhed og en særlig aroma, men den typografiske form får de ingen indflydelse på.

Forlagene i
Katowice

Dette meget spredte tilbageblik har forhåbentlig givet et indtryk af den variation og indstilling, som hersker i vort land. Måske kan forholdene synes forholdsvis komplicerede, men det skaber rigdom. Individualitet og frihed søger næring fra ikke-traditionelle kilder. Det har skabt de største værdier i vor generation. Det er disse kvaliteter, der har opnået udmærkelser på Triennalen i Milano, i Leipzig og Sao Paulo. Men succes og talent kan ikke skjule vor angst for at komme til at stå stille.

Nodeomslag af Bożena Rogowska i en halvvejs surrealistisk stil i farver rummende alle nuancer af rødt, samlet omkring et skrigende gult o. Forlaget Polskie Ligdaw-nictwo Muzyesne.

Danuta Wroblewska

Derfor har man i de senere år, som i så mange andre lande, indført omfattende konkurrencer om årets smukkeste og bedste bøger. Her får kritikere, forlæggere og fagfolk lejlighed til at føle kunstnerne på pulsen, her gives et samlet billede af produktionen og forlagenes ambitioner. Det fremmer nye talenter og ideer, skaber en vis konkurrenceånd og aktiviserer en meningsdannelse. Det kan kort sagt sammenlignes med at rode op i en myretue.

Oversat af Zofia Melbye